

באר יעקב

גליון ס"ג (שנה ב')
פרשת בשלח תשפ"ד

שיעורי הגאון הגדול מוה"ר רבי יעקב גרינוואלד שליט"א
רב בית המדרש החסידי בעלזא "זכרון רפאל" בני ברק וחבר הכי"צ דקהל מחזיקי הדת באר"י

נשים במצות קריאת שמע והמסתעף

דעת האהל מועד שנשים חייבות בפסוק ראשון ✦ משמעות דברי הגמרא בזה ✦ ביאור הישועות יעקב במחלוקת אם זמן קריאת שמע דאורייתא או דרבנן ✦ משא ומתן בדברי הישועות יעקב ✦ ביאור התיבת גמא בדעת האהל מועד ✦ דעת השאגת אריה ששני זמנים נחשב לזמן גמא ✦ מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן אם קריאת שמע ביום ובלילה הם שתי מצוות ✦ מחלוקת אם יש תשלומין בקריאת שמע ✦ בגדר תשלומין בקריאת שמע ✦ קריאת שמע אחר שעבר הזמן

איתא

במשנה (ברכות כ): 'נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע'. ובגמרא (שם ע"ב) הקשו, פשיטא שנשים פטורות, שהרי קריאת שמע היא מצות עשה שהזמן גרמא. ותירצו, 'מהו דתימא, הואיל ואית בה מלכות שמים, קא משמע לך'. ומשמע מזה, שנשים פטורות לגמרי ממצות קריאת שמע, ואינן חייבות אפילו במקצתה.

דעת האהל מועד שנשים חייבות בפסוק ראשון אמנם הבית יוסף (או"ח סי' ע) הביא בשם ספר אהל מועד (שער קריאת שמע דרך ב נתיב ג), שכתב:

'נראה, דעבד ואשה חייבים הם בקבלת היחוד, דהיינו פסוק ראשון'. ובשולחן ערוך (שם סעי' א) נפסק: 'נשים ועבדים פטורים מקריאת שמע, מפני שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, ונכון הוא ללמדם שיקבלו עליהן עול מלכות שמים'. והרמ"א הוסיף על זה: 'ויקראו לפחות פסוק ראשון'.

המשנה ברורה (שם ס"ק ה) הביא שהגהלת צבי (שם ס"ק א) כתב, שכוונת המחבר היא על כל הפרשה הראשונה, שכולה ענין עול מלכות שמים, ועל זה כתב הרמ"א שעל כל

פנים יקראו פסוק ראשון. אבל בלבוש (שם סעי' א) משמע שגם המחבר נתכוון רק לפסוק ראשון ולא יותר, ולפי זה הרמ"א בא רק לפרש את דבריו^א. והמגן גבורים (אלף המגן ס"ק ג) הבין בדברי המחבר, שהנשים יקראו כל שלשת הפרשיות. ומכל מקום לכל הפירושים נראה, שאין כוונת המחבר לומר שזה חיוב גמור כפי שמשמע מלשון האהל מועד, אלא שנכון הדבר לנהוג כן.

משמעות דברי הגמרא בזה
אך הב"ח (שם ס"ק א) כתב, שמדברי הגמרא

שאסור להפסיק ב'ברוך שם' כמו בפסוק ראשון, וראה מה שהארננו בזה בגליון הקודם.

ביאר, ש'ברוך שם' הוא קבלת מלכות שמים כמו פסוק ראשון, וכמו שנפסק בשולחן ערוך (או"ח סי' סו סעי' א)

א) עיין שם בלבוש שהוסיף, שצריכות לומר גם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. והמחצית השקל (שם ס"ק ה)

פנינים

המוציא ולחם משנה בפורס מפה

לחם משנה אלא על ברכת המוציא. ולפי זה להלכה שנפסק שאינו מברך המוציא וכנ"ל, אכן אין צריך לחם משנה בפורס מפה. וראה שם מה שכתב שם (סי' קיד) לענין חיוב לחם משנה בנשים לפי הנ"ל.

אמנם יתכן לבאר את כוונת רבי שלמה קלוגר באופן אחר, שחיוב לחם משנה הוא על התחלת הסעודה, ולא דווקא על ברכת המוציא. [וכסברא זו מצדד רבי שלמה זלמן אויערבאך (שולחן שלמה סי' רעא אות יב), שעיקר לחם משנה הוא, שתחילת הסעודה תהא בשני לחמים, ולא הברכה. עיין שם]. ובפורס מפה הרי נמצא באמצע הסעודה, ולכן כתב שהדבר תלוי בשתי הדעות האם חוזר ומברך המוציא, שאם צריך לחזור ולברך המוציא מוכח שהקידוש מפסיק אכילתו, והרי הוא כמתחיל סעודה מתחילתו, ואינו המושך לאכילה הקודמת, ולכן צריך לבצוע על לחם משנה, אבל לדעה זו שאין צריך לחזור ולברך המוציא הרי אכילה זו היא המושך לאכילה הקודמת, ואינו תחילת סעודה, ואין צריך לחם משנה.

נמצא לפי זה שאין ברכת המוציא קובעת את חיוב הלחם משנה, אלא הוא סימן בעלמא בפורס מפה לראות אם נחשב לתחילת סעודה או לא. ולפי זה יש לומר, שאף באמור להלכה נפסק שהפורס מפה אינו חוזר ומברך המוציא, מכל מקום מאחר שמה שאינו מברך המוציא הוא רק מחמת ספק ברכות להקל כנ"ל, ולא משום שהוכרע שקידוש אינו הפסק, אם כן לענין לחם משנה ודאי יש להחמיר לבצוע על לחם משנה, שמה הקידוש הפסיק בין תחילת הסעודה להמשכה, והרי אכילה שאחר הסעודה כתחילת סעודה שצריך לחם משנה.

וראה עוד בשו"ת עטרת משה (או"ח סי' סח) שמצדד, שעיקר חיוב לחם משנה הוא בהוספה בקיום מצות אכילת פת בשבת, ולכן זה לא שייך אלא בשעת קיום מצות אכילת הפת, אבל לאחר שכבר קיים מצות אכילת הפת שוב לא שייך דין לחם משנה. ויש לעיין בכונתו, האם כל שהתחיל לאכול שוב לא שייך לחם משנה, או שמה כל שלא אכל שיעור אכילה עדיין שייך בזה לחם משנה. וראה עוד מה שהארננו בגדר חיוב לחם משנה בגליון אוצר באר יעקב (גליון טו).

הנה, בפסחים (ק). אמר רב יהודה אמר שמואל, שהאוכל בערב שבת ויום טוב קודם שיקדש, והחשיך היום, 'פורס מפה (על הפת) ומקדש', ואחר כך ממשיך לאכול את סעודתו. וכן נפסק להלכה בשו"ע (או"ח סי' רעא סעי' ד), שאם אכל מבעוד יום ונתאחר סעודתו עד סמוך ללילה, מיד בשקיעת החמה מפסיק לאכול, ופורס מפה על הפת, ומקדש על הכוס, ובוצע על הפת, ואוכל ממנו כזית.

ובשו"ע (שם) הביא שתי דעות אם מברך שוב ברכת המוציא, כשבר לגמור אחר כך סעודתו. והספק בזה הוא, האם הקידוש שקידש באמצע הוא הפסק בין ברכת המוציא שבירך בתחילת הסעודה להמשך הסעודה שאחר כך. ולהלכה כתבו הפוסקים (ב"ח שם; ט"ז שם ס"ק ד; שו"ע הרב שם סעי' יא; משנה ברורה שם ס"ק יח) שלא לברך, מצד ספק ברכות להקל.

אמנם בשו"ע הרב שם הוסיף, שכל בעל נפש יש לו לזהר לכתחילה שלא לבוא לידי כך, ולכן יפסיק סעודתו ויברך ברכת המזון קודם שיגיע זמן קידוש היום. והמאמר מרדכי (שם ס"ק ד) חולק על האחרונים הנ"ל, ולדעתו יש לחזור ולברך המוציא כדעה הראשונה שבשו"ע, שכן הוא ההכרעה בשו"ע, כשמביא את הדעה הראשונה בסתם ואת השניה בשם 'ויש אומרים'.

אמנם לא נתבאר בשולחן ערוך ובנושאי כליו האם הפורס מפה צריך לבצוע על לחם משנה או לא. וראיתי לרבי שלמה קלוגר (שו"ת האלף לך שלמה, סי' קיג) שנסתפק בזה, וכתב שהדבר תלוי בשתי הדעות הנ"ל האם הפורס מפה צריך לחזור ולברך המוציא אחר כך. שאם צריך לחזור ולברך המוציא צריך גם כן לחם משנה, אבל אם אין צריך לחזור ולברך המוציא אין צריך לחם משנה. ומסיק 'זוה פשוט'.

בפשוט נראה כוונתו, שתקנו את חיוב לחם משנה דווקא בשעת ברכת המוציא שמברך על האכילה, ולכן לדעה זו שצריך לחזור ולברך המוציא, צריך לבצוע על לחם משנה, שכן מברך שוב המוציא והמוציא צריך לברך על לחם משנה, אבל לפי הדעה שאין צריך לברך המוציא אין צריך לחם משנה, שלא תקנו

ואפילו החינוך (ש) שלדעתו החיוב מן התורה הוא רק על פסוק ראשון וכו"ל, כתב בפירושו שנשים פטורות לגמרי ממצות קריאת שמע משום שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, ומוכח מדבריו שאין הדברים תלויים זה בזה. והחינוך אף מאריך לבאר מה שפירושו חז"ל 'שבשכבך' היינו כל זמן שכיבה, ואילו 'ובקומך' הכוונה רק לזמן קימה שהוא עד שלש שעות. ומשמע מזה שהזמן הוא מן התורה, שאם לא היה אלא אסמכתא בעלמא, לא היה צריך להאריך כל כך לבאר מדוע קבעו חכמים כך.

ביאור התיבת גמא כדעת האהל מועד

כעין דברי הישועות יעקב כתב גם הפרי מגדים בספרו **תיבת גמא** (ואתחנן אות ב; וראה פרי מגדים או"ח סי' נח א"א ס"ק ז שרמז לזה). שביאר דעת האהל מועד, שסובר כהכסף משנה שזמן קריאת שמע אינו אלא מדרבנן ומן התורה אינו תלוי בזמן, ולכן אינה מצוה שהזמן גרמא. וסובר שהחיוב מן התורה הוא רק על פסוק ראשון, ולכן מחייב האהל מועד נשים בקריאת פסוק ראשון¹.

אך התיבת גמא לא תלה את שתי המחלוקות זו בזו, כפי שכתב הישועות יעקב שדווקא משום שהחיוב מן התורה הוא רק על פסוק ראשון לכן יש הכרח לומר שאין זמן קריאת שמע מן התורה, אלא כתב סתם כדי ליישב דבריהם, שיתכן שכן סוברים האהל מועד והכסף משנה. ולפי דבריו, החיוב שמחייב האהל מועד פסוק ראשון לנשים הוא חיוב גמור מן התורה².

על כל פנים מבואר מכל הנ"ל, שאם זמן קריאת שמע אינו מן התורה, יש לנו לחייב נשים במצות קריאת שמע, שאין זה מצוה שהזמן גרמא. ואף שחכמים קבעו לה זמן, מכל מקום לא נפטרו הנשים מחמת זה, שוודאי לא באו חכמים להקל ולפטור נשים על ידי זה שקבעו זמן למצוה, אלא באו לצמצם את זמן החיוב ולהחמיר לקרוא רק בזמן המוגבל³. ולכן הקשה המגן אברהם על הכסף משנה, שלדבריו יתחייבו נשים בקריאת שמע, שאף שחכמים קבעו לה זמן, מכל מקום מן התורה אין לה זמן.

דעת השאגת אריה

ששני זמנים נחשב לזמן גרמא

בעצם קושיית המגן אברהם על הכסף משנה, שלפי דבריו קריאת שמע היא מצות עשה שלא הזמן גרמא, כתב **השאגת אריה** (סי' יב) לדחות, שאף אם זמנו כל היום יש לומר שנחשב למצות עשה שהזמן גרמא, כיון שקריאת שמע של שחרית זמנו רק ביום ולא בלילה, ושל ערבית זמנו בלילה ולא ביום. ואין זה כמצוה שאין הזמן גרמא, שנוהגת המצוה בכל זמן ואין לה הפסק, אבל כאן כיון שהגיע

במחלוקת הראשונים אם חיוב קריאת שמע מן התורה הוא רק על פסוק ראשון בלבד, או שהחיוב הוא על פרשה אחת או שתי פרשיות. שלדעת **הרשב"א** (שו"ת, ח"א סי' שכ) ו**החינוך** (מצוה טז) שהחיוב מן התורה הוא רק על פסוק ראשון, אם כן ודאי אין זמן קריאת שמע מן התורה, שבפסוק ראשון לא נאמר 'שבשכבך ובקומך', ואין בו רמז להגבלת זמן, ובהכרח שהגבלת הזמן אינה אלא מדרבנן, ולכן נשים חייבות בה, שאינה מצוה שהזמן גרמא וכטענת המגן אברהם. אבל ל**ראשונים** (ראה רש"י ברכות ב. ד"ה עד; רבינו יונה ברכות טז) שהחיוב מן התורה הוא על כל פרשה ראשונה, או לדעת **הפרי חדש** (או"ח סי' טז; וראה רמב"ם הל' קריאת שמע פ"א ה"א-ב) ששתי הפרשיות הם מן התורה⁴, אם כן אפשר לומר שהזמן הוא מן התורה, שבשתי הפרשיות נאמר 'ובשכבך ובקומך', וקבעה התורה זמן הקריאה רק בזמן קימה. וממילא לפי צד זה אין נשים חייבות במצות קריאת שמע, שהיא מצוה שהזמן גרמא, שהרי קבוע לה זמן.

לפי זה מיושבים היטב דברי האהל מועד, שהתנא ששנה במשנה שנשים פטורות מקריאת שמע, בהכרח סובר שהחיוב מן התורה הוא לא רק על פסוק ראשון בלבד, שאם רק פסוק ראשון מן התורה, לא היה תלוי בזמן כנ"ל, והיה לנו לחייב נשים. ולכן הקשו עליו בגמרא פשיטא, ותירצו שהוה אמינא שחייב משום קבלת עול מלכות שמים, קא משמע לן שאפילו מפסוק ראשון פטורות. אבל האהל מועד חשש מספק שמא החיוב מן התורה הוא רק על פסוק ראשון, ואם כן אין זמן קריאת שמע מן התורה, ואינה מצוה שהזמן גרמא ונשים חייבות בה. אבל במה שהוסיפו חכמים לקרות את שאר הפרשיות, בזה ודאי לא חייבו נשים, שהרי הם קבעו זמן למצות קריאת שמע, ואם כן החיוב מדרבנן הוא מצוה שהזמן גרמא.

משא ומתן בדברי הישועות יעקב

אלא שיש לעיין במה שכתב הישועות יעקב, שאם החיוב מן התורה הוא רק על פסוק ראשון, אין מן התורה זמן לקריאת שמע, משום שבפסוק ראשון לא נאמר בשכבך ובקומך. שאם כן נאמר שגם עצם חיוב הקריאה לא נזכר בפסוק ראשון, ומנין לנו שחייבים לקרות פסוק ראשון. אלא בהכרח מה שנאמר אחר כך בהמשך הפרשה 'ודברת בם', מוסב גם על קריאת פסוק ראשון, ואם כן גם על זמן הקריאה יש לומר שהוא 'שבשכבך ובקומך'.

גם מה שכתב הישועות יעקב, שהאהל מועד חשש לסוברים שפסוק ראשון מן התורה ולדעתם נשים חייבות, הוא חידוש גדול. שמאחר שבגמרא מפורש שנשים פטורות, מנין לנו לומר שחייבות, והרי לא מצאנו דעה או סוגיא אחרת החולקת על זה.

משמע כדעת האהל מועד, שנשים חייבות בקריאת פסוק ראשון. שהרי אמרו 'מהו דתימא הואיל ואית בה מלכות שמים', וכוונת הגמרא, שמאחר שבפסוק ראשון שהוא ענין קבלת עול מלכות שמים ודאי חייבות אף שהוא מצות עשה שהזמן גרמא, ומשום שכל אחד מישראל חייב לקבל עליו עול מלכות שמים ולא שייך פטור בזה, לכן היה מקום לומר שכבר יתחייבו בקריאת כל שלשת הפרשיות, קא משמע לן שאינן חייבות אלא בפסוק ראשון. ואם כן מוכח מדברי הגמרא שחייבות חיוב גמור בפסוק ראשון.

אולם **ביאור הגר"א** (שם) ו**ישועות יעקב** (שם ט"ק א) כתבו להיפך, שמדברי הגמרא מוכח שלא כדעת האהל מועד, אלא שפטורות לגמרי. שזה מה שאמרו 'מהו דתימא הואיל ואית בה מלכות שמים' יתחייבו בה נשים, קא משמע לן שאינן חייבות כלל אף שיש בה קבלת מלכות שמים.

עוד הביא שם בשם **הלחם חמודות** (ברכות פ"ג אות לב), שנקט שאף לדעת האהל מועד החיוב בפסוק ראשון אינו אלא מדרבנן, שאם הוא מדאורייתא נמצא שאין שום חילוק בין אנשים לנשים, שגם האנשים אינם מחויבים מן התורה אלא בפסוק ראשון. אך האליה רבה חולק עליו וסובר שחיוב דאורייתא הוא. עיין שם.

ביאור הישועות יעקב במחלוקת

אם זמן קריאת שמע דאורייתא או דרבנן

הישועות יעקב (שם) כתב ליישב דעת האהל מועד, שלא יקשה עליו ממשמעות דברי הגמרא שנשים פטורות אפילו מפסוק ראשון. וזה על פי מה שכתב **הכסף משנה** (הל' קריאת שמע פ"א ה"א) לחדש, שזמן קריאת שמע ביום עד שלש שעות אינו אלא מדרבנן, אבל מדאורייתא אין לקריאת שמע של יום זמן, אלא כל היום כשר לקריאה, כשם שכל הלילה כשר לקריאת שמע של לילה, ומה שדרשו חז"ל (ברכות י:) 'מ'ובקומך' בזמן קימה, אינו אלא אסמכתא. שמנין לנו לחלק בזה בין קריאת שמע של ערבית לקריאת שמע של שחרית.

והמגן אברהם (סי' נח ט"ק ז) הביא את דברי הכסף משנה, והאריך להקשות עליו ולדחות את דבריו. ואחת מן קושיותיו היא, שלפי דבריו אין מצות קריאת שמע מצוה שהזמן גרמא, שהרי מן התורה חיובה נוהג בכל זמן כל הלילה וכל היום, ואין שעה ביום או בלילה שאינה זמן קריאת שמע, ואילו בגמרא מפורש שקריאת שמע היא מצוה שהזמן גרמא, ולכן נשים פטורות ממנה וכו"ל.

וכתב הישועות יעקב, שיש לתלות את מחלוקת הכסף משנה והמגן אברהם אם זמן קריאת שמע מדאורייתא או מדרבנן,

ונשים פטורות, או שמא מאחר שזמן התורה אין המצוה תלויה בזמן הוי אין הזמן גרמא. ומאריך לבאר שפשוט הדבר שחכמים לא פטרו נשים, שלא עקרו לגמרי המצוה מנשים, שאף שמצאנו בכמה מקומות שביטלו חכמים מצות עשה בשב ואל תעשה, מכל מקום לא עקרו המצוה לגמרי, וכאן אם נפטור נשים הרי עקרנו מהם המצוה לגמרי. וכתב להוכיח מתפילה, שנפסק בשולחן ערוך (או"ח סי' קס"ב) שנשים חייבות בה מפני שהיא מצוה שאין הזמן גרמא, ואף שחכמים קבעו לה זמן. ובהכרח שמאחר שזמן התורה אין לה זמן לכן חייבות, שחכמים לא באו להקל ולפטור אלא להחמיר.

ג) לפי זה גם כן לא קשה על הכסף משנה מה שהקשה עליו המגן אברהם, שלדבריו יתחייבו באמת נשים במצות קריאת שמע, שהוא סובר כדעת האהל מועד שנשים חייבות בפסוק ראשון שהוא חיוב דאורייתא.

ד) אמנם עיין בדבריו בפרי מגדים (או"ח סי' ע"א ט"ק א), שמשמע שסובר שלפי האהל מועד החיוב של נשים בפסוק ראשון אינו אלא מדרבנן.

ה) ראה שו"ת **תורה לשמה** (סי' קפ"ג) שנשאל בחיוב קריאת פרשת זכור, שזמן התורה אין לה זמן קבוע וחכמים קבעו לה זמן, אם נחשב זמן גרמא, כיון שמדרבנן יש לה זמן

ב) ראה **השאגת אריה** (סי' ב) שמאריך לדחות את ראיות הפרי חדש, ומסיק שחיוב הקריאה מן התורה הוא רק על פרשה ראשונה בלבד. וראה עוד **מנחת כהן** (מבוא השמש מאמר שני פ"ג-ד) שמביא כל הדיעות בזה, ו**באתן סופר** (שער קריאת שמע וברכותיה פ"ג) שהאריך בזה. והמבי"ט בספרו **קריית ספר** (הל' קריאת שמע פ"א) כתב דרך חדשה, שהחיוב מן התורה אינו אלא על פסוק ראשון בלבד, ואם קרא פסוק ראשון יצא ידי חובתו מן התורה, אולם אם מוסיף וקרא עוד משלש פרשיות של קריאת שמע בכל כמה שקורא מקיים מצוה דאורייתא. ועוד יש להרחיב בזה הרבה, ובעזרת השם עוד חזון למועד.

הלילה יש הפסק למצות קריאת שמע של יום, ואינו יכול לקיימה עכשיו.

לפי זה כתב השאגת אריה, שנשים פטורות ממצות הזכרת יציאת מצרים, אף אם נאמר שמצות הזכרת יציאת מצרים נהגת בלילה מן התורה וכדעת הרמב"ם (הל' קריאת שמע פ"א ה"א). שמאחר ששני זמנים הם, ביום ובלילה, ומצוה של יום אין זמנה בלילה ושל לילה אין זמנה ביום, לכן נחשבת מצות עשה שהזמן גרמא. אך באמת המגן אברהם (סי' ע"ט ק"א) כתב, שנשים חייבות בהזכרת יציאת מצרים, שהיא מצות עשה דאורייתא שאין הזמן גרמא. וזהו כפי שיטתו כאן בקריאת שמע, שסובר שדבר זה נחשב כאין הזמן גרמא, משום שאין זמן שאין חיוב המצוה נהוג בו¹.

מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן אם קריאת שמע ביום ובלילה הם שתי מצוות

איברא, בעיקר דבר זה אם קריאת שמע נחשבת מצוה שהזמן גרמא, מאחר שיש שני חיובים, ביום ובלילה, יש לומר לכאורה שדבר זה תלוי במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן, אם מצות קריאת שמע ביום ובלילה נחשבת מצוה

אחת או שתי מצוות. שהרמב"ם בספר המצוות (מצוה י') מנה את שתייהם למצוה אחת, ואילו הרמב"ן בהשגותיו טען על הרמב"ם, שמאחר ששני זמנים הם ראוי למנותם לשתי מצוות. ואם כן לדעת הרמב"ן שהם שני מצוות, ודאי מצוה שהזמן גרמא היא, אבל לדעת הרמב"ם שהכל מצוה אחת, אם כן מצוה זו נהגת בכל זמן בלילה וביום, והיא מצות עשה שלא הזמן גרמא.

אולם בהזכרת יציאת מצרים אין ברור אם גם בזה נחלקו הרמב"ם והרמב"ן, ולכן יש לומר שאף לדעת הרמב"ם אפשר שהוא בכלל מצות עשה שהזמן גרמא, שמכל מקום מצוה זו יש לה שני זמנים חלוקים וכטענת השאגת אריה.

מחלוקת אם יש תשלומין בקריאת שמע

החתן סופר (שער קריאת שמע וברכותיה פ"ז) מביא בשם ספר מעין החכמה (על תרי"ג מצוות, מצות קריאת שמע), שמחלוקת הרמב"ם והרמב"ן במצות קריאת שמע, אם מצוה אחת היא או שתי מצוות, תלויה במחלוקת שהובאה בבית יוסף ושולחן ערוך (או"ח סי' נח סעי' ז) אם יש תשלומין לקריאת שמע כמו לתפילה².

שהרמב"ם יסבור שיש תשלומין לקריאת שמע, ואם לא קרא בלילה חייב להשלים ביום, וכן אם לא קרא ביום חייב להשלים בלילה, ולכן זמן הלילה והיום חשובים כאחד להיות מצוה אחת, מאחר שאפשר לקרות את שני החיובים של לילה ושל יום בזמן אחד ולצאת ידי שניהם. אבל הרמב"ן יסבור שאין תשלומין לקריאת שמע, ולכן שני זמנים הם, שקריאת שמע של לילה אינו יוצא אלא בלילה, ושל יום רק ביום, ולכן נחשבים לשתי מצוות.

אולם החתן סופר תמה על דברי המעיין החכמה, שאפילו אם יש תשלומין לקריאת שמע, מכל מקום עיקר זמנה עבר, אלא שיש תקנה להשלימה בזמן אחר, ועדיין יש לומר ששני מצוות הם. ולכן כתב שיש להוסיף עוד ולפרש, שהרמב"ם סובר שלא זו בלבד שיש תשלומין לקריאת שמע, אלא שהוא כמו שזמנה נמשך, שאם עבר הלילה ולא קרא עדיין לא עבר זמן המצוה ויכול לקרותה ביום. ולפי זה אין זה מדין תשלומין, אלא כך הוא מעיקר הדין, אלא שלכתחילה יש חיוב לקרות קריאת שמע של לילה בלילה, ורק אם לא קרא בלילה יכול לקרותה ביום³. אבל לרמב"ן שני

« « «

מכל מקום אם לא קרא עד שלש שעות צריך להמתין עד הלילה ורק אז יכול להשלים, ואינו יכול לקרוא ביום אחר שלש שעות, שעכשיו אין זמן קריאת שמע עד הלילה, והתשלומין צריכים להיות בזמן הראוי לקריאה.

ועיין בחתן סופר שם שמפרש אין מדייק הרמב"ם כך מלשון הפסוק, שאף ביום נמשך זמן הקריאת שמע של לילה, ולא נחשב כעבר זמנה.

שנשים חייבות בתפילין הוא משום שסוברים לילה זמן תפילין. עיין שם שהארכנו בה.

במעין החכמה שם כתב להוכיח שאין תשלומין לקריאת שמע, ממה שמבואר במשנה (ברכות ט:) שהקורא לאחר שלש שעות ביום אינו מקיים את המצוה, אלא שלא הפסיד כהיום הקורא בתורה, ומשמע שאין לה תשלומין, וכיון שעבר הזמן ביטל מצותה. אך התהלה לדוד (סי' נח אות ז) כתב, שגם לפי הסוברים שיש תשלומין לקריאת שמע,

1) בבאר יעקב (ח"ב, כז) הבאנו משו"ת דובב משרים (ח"א סי' קלג אות ב), שהוכיח מדברי השאגת אריה אלו, שלפי המאן דאמר לילה זמן תפילין הוא, הנחת התפילין בלילה פוטרת את חיוב היום, ואין בזה שני חיובים נפרדים ליום וללילה. שאם הם שני חיובים, אם כן גם לדעתו היה צריך להיות תפילין מצות עשה שהזמן גרמא, כפי שכתב השאגת אריה שאין הזמן גרמא הוא רק כשאותו החיוב אין לו הפסק, ובגמרא (עירובין כז) מפורש שהתנאים הסוברים

פוגנים

בישול המן על ידי מחשבה

שפסק שדבר שאין צריך בישול אין חייבים על בישולו, והקשו עליו מדוע נאסר לבשל את המן בשבת, הלא המן היה ראוי לאכול חי (ראה מה שהארכנו בזה בבאר יעקב ח"א, בשלח). ולפי המבואר שקודם המחשבה לא היה לו טעם כלל, נמצא שלא היה ראוי לאכלו חי, לכן חייבים על בישולו.

[אבל יש להקשות על זה ממה שכתב רש"י (שמות כז, כא), שאומות העולם היו טועמים טעם מן כמה ששתו הצבאים והאיילות מן המן שנימוח בחמה, שלכאורה ודאי לא חשבו עליהם טעם לטעום].

בהר צבי (שם) הקשה על מהר"ש פרימו, מדוע הרחיק להביא ראיה מדברי התוספות לגבי תרומה שיש איסור במחשבה, ולא הוכיח מדברי המכילתא הנ"ל שמעמיד את הנאמר 'את אשר תאפו אפו' בבישול ואפיה על ידי מחשבה, ומבואר מזה שבשבת אסור לבשל אפילו במחשבה. ותיירץ, שעל דברי המכילתא היה אפשר לומר שלכן הורה להם לחשוב מערב שבת, משום שבשבת לא יתבשל המן על ידי מחשבתם, אבל אין ראיה שתקנו על ידי מחשבה אסור בשבת. אלא שנתקשה לפי זה, מדוע חידש מהר"ש פרימו שאסור לחשוב על המן בשבת, הלא ממילא לא תועיל מחשבתו בשבת ואינו מתקן כלום.

אולם מה שדחה בהר צבי את הראיה מהמכילתא, שאפשר ובשבת לא היה המן מתבשל על ידי מחשבתם, צריך ביאור. שמוזה גופא יש להוכיח שאסור לבשל על ידי מחשבה, שאם לא כן מדוע לא תועיל מחשבתם לבשל בשבת. וגם בירושלמי (ביצה פ"ב ה"א) מבואר שלמדו איסור בישול ממקרא זה. ואולי כונתו, שיתכן לומר שאף אם אין איסור בישול על ידי מחשבה, מכל מקום לא הועילה מחשבתם בשבת, מאחר שזהו כעין בישול בידים, ובישול בידים הרי ודאי אסור בשבת, ולכן אכן הוכיחו מכאן שאסור לבשל במעשה [שאם לא כן למה לא יבשלו במחשבה], אבל אין ראיה מזה שאסור לבשל על ידי מחשבה בעלמא, כיון שלא אסרתו התורה בפירוש.

ועצם ראייתו של מהר"ש פרימו לגבי המן, יש לדחות. שדווקא בתרומה שהתיקנו נגמר על ידי מחשבתו, אסור לתרום אפילו במחשבה, אבל לגבי מן שאין המחשבה מועילה אלא על ידי נס, ואין התיקון נגמר על ידי מחשבתו אלא בידי שמים, אין ראיה שאסור לחשוב. וסברא כעין זו מצינו בשו"ת חתם סופר (ח"ו סי' כט) בשם השל"ה, שמה שהותר למשה רבינו לכתוב ספרי תורה בשבת, הוא משום שהיה זה על ידי נס, ולא נחשב שהוא כתוב.

איאת במכילתא (בשלח, פרשתא דויסע משה פרשה ד): 'את אשר תאפו אפו (שמות כז, כג), רבי יהושע אומר, מי שהוא רוצה אפיו היה מתאפה לו, והרוצה מבושל היה מתבשל לו. רבי אלעזר המודעי אומר, הרוצה לאכול דבר אפיו היה טועם בו כל אפויים שבעולם, והרוצה לאכול דבר מבושל היה טועם בו כל בשולים שבעולם'. [וראה במרכבת המשנה (שם אות ג) מה שכתב בביאור מחלוקת רבי יהושע ורבי אלעזר המודעי].

ומבואר שבישול ואפיה המן שנצטוו ישראל לעשותו מערב שבת, היה על ידי מחשבה, ומשמע שגם בישול ואפיה על ידי מחשבה נאסר בשבת. ואף על פי שנאמר (שמות כז, ז): 'לא תעשה' כל מלאכה, יש לומר שמחשבה כזו שפועלת מעשה הרי היא כמעשה. [אמנם פשוט, שמכל מקום יש ללמוד מכך גם איסור בישול במעשה, משום שאם אסור לבשל במחשבה, כל שכן שאסור לבשל למעשה].

ועיין במרכבת המשנה (שם פרשה ג אות ב), שזהו ששאלו בני ישראל את משה, כמו שנאמר (שמות כז, כב): 'ויבואו כל נשיאי העדה ויגידו למשה, שלא באו לשאול אם מותר ללקוט את המן בשבת, משום שאיסורי שבת היו ידועים להם, אלא שלא ידעו אם יש איסור לבשל ולאפות בשבת על ידי מחשבה, ולכן באו לשאול את משה האם צריכים לבשל ולאפות מבעוד יום, או שבמחשבה מותר לבשל בשבת, והשיב להם משה: 'הוא אשר דבר וגו' את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו' מערב שבת, שבשבת אסור לבשל ולאפות אפילו במחשבה בלבד.

וכן מבואר בספר עיקרי הד"ט (סי' יד. מובא בספר הר צבי בשלח) בשם מהר"ש פרימו, שהיה אסור לשנות טעם המן בשבת על ידי מחשבה, שהיות ובמחשבה זו נתקן המאכל נחשבה המחשבה כמעשה. והביא ראיה מדברי התוספות (גיטין לא. ד"ה במחשבה), שכתבו שדוקא מדומע מותר להעלותו בשבת משום שאפשר במחשבה, אבל טבל שתרומתו היא תחילת תיקונו אסור לתרום בשבת אפילו על ידי מחשבה. מבואר מדבריהם שדבר הנתקן במחשבה אסור אפילו לחשוב עליו בשבת, ולכן גם במן שנשתנה טעמו על ידי מחשבה היה אסור לחשוב עליו בשבת.

אמנם לא נתבאר בדבריו שהאיסור הוא דווקא במחשבת בישול או אפיה, ומשמע מדבריו שעצם מה שגרמו לטעם על ידי מחשבתם גם כן נאסר להם, משום תיקון האוכל. ואולי יש לומר לפי זה, שכל עוד שלא חשבו על טעם מסויים לא היה טעם במן כלל, שאם לא כן אין לחייב על המחשבה משום תיקון, שהרי גם בלא זה היה בו טעם. ובוה יש ליישב מה שהקשו על הרמב"ם (הל' שבת פ"ה ה"ג)

זמנים הם, ואין היום המשך זמן המצוה של לילה, ולכן בהכרח שתי מצוות הם.

בגדר תשלומין בקריאת שמע

על כל פנים לפי דבריהם יוצא, שלסוברים שאם לא קרא בלילה קורא ביום, הוא דין דאורייתא, אלא שלחנתן סופר הוא מעיקר הדין ולמעין החכמה רק מדין תשלומין. ולפי זה היה לנו לומר, שאפילו כשלא קרא קריאת שמע במזיד, גם כן יוכל להשלים בזמן אחר, שכן התורה אין מסתבר לחלק בין שוגג למזיד, ובפרט אם זה מעיקר הדין.

אך **הבאר היטב** (שם ס"ק ט) כתב, שזה פשוט שבמזיד אי אפשר להשלים, שהרי מפורש בגמרא (ברכות כו.) שדרשו את הכתוב (קהלת א, טו) מעוות לא יוכל לתקון על מבטל קריאת שמע של שחרית או של ערבית, ושם מדובר במזיד, וכמו בתפילה שבמזיד אין לה תשלומין (שו"ע או"ח סי' קח סעי' א).

ובאמת מפשטות לשון הפוסקים נראה, שגם בקריאת שמע דין התשלומין אינו אלא מדרבנן, וכן כתב **המשנה ברורה** (שם ס"ק כח), שוודאי אינו יוצא ידי חובת המצוה במה שמשלים לאחר הזמן, ואין זה אלא מדין תשלומין, שתיקנו שיש עליו להשלים מה

שחיסר, ואינו אלא כקורא בתורה.

אמנם **הפרי מגדים** (או"ח סי' פ מש"ז ס"ק א) כתב בדין מי שאינו יכול להעמיד עצמו מלהפית, שנפסק בשולחן ערוך שמוטב שיעבור זמן קריאת שמע ותפילה ולא יתפלל, ממה שיתפלל בלא גוף נקי. וה**אחרונים** (ראה אליה רבה; הגהות רבי עקיבא איגר; ביאור הגר"א שם) תמחו על זה, שבשלמא בתפילה שהיא מדרבנן יש לומר כן, אבל בקריאת שמע דאורייתא איך יבטל את המצוה^ט. וכתב הפרי מגדים, שלפי הסוברים שקריאת שמע יש לה תשלומין מובן, שהרי אינו מבטל את המצוה במה שאינו קורא בזמנה. ומוכח מדבריו שסובר שהתשלומין דין תורה, ומקיים את המצוה בזה שמשלים.

קריאת שמע אחר שעבר הזמן

נחזור למחלוקת המגן אברהם עם הכסף משנה הנ"ל, אם זמן קריאת שמע מן התורה או מדרבנן, שלכאורה יש בזה חילוק גדול להלכה. שלדעת המגן אברהם שזמן שלש שעות הוא מן התורה, אם עבר ולא קרא עד אחר שלש שעות אין שום חיוב לקרות אחר כך^ז. אבל לדעת הכסף משנה שזמן התורה זמנה כל היום, אם לא קרא עד שלש שעות כתקנת חכמים נראה שחייב לקרות, שאין מסתבר

לומר שחכמים באו ועקרו את המצוה שאם לא קרא בזמנה שוב לא יקרא, אלא קבעו לכתחילה לקרות בזמן קימה שהוא עד שלש שעות. ואף שאת ברכות קריאת שמע אינו אומר אחר שעה רביעית, היינו משום שחכמים שחייבו בברכה הם קבעו לה זמן, אך מכל מקום קריאת שמע עצמה יתחייב לקרות^ח.

אולם הפרי מגדים (או"ח סי' נח מש"ז ס"ק ב; וראה פתיחה כוללת ח"ג אות ז-ח; וראה עוד מה שהרחבנו בדבריו בגליון יב) כתב, שלדעת הכסף משנה צריך לומר שחכמים עקרו את המצוה דאורייתא לאחר הזמן, שקבעו ואמרו שאינו מקיים מצוה כלל בקריאה זו, וכמו שמצינו בסוכה (ג) שעקרו את המצוה דאורייתא אם לא קיים את המצוה בגדר שקבעו חכמים.

וה**תהלה לדוד** (סי' נח אות ז) דייק מלשון המחבר (שם סעי' ו): 'ואם עברה שעה רביעית ולא קראה קוראה בלא ברכותיה כל היום', שיש חיוב לקרות גם אחר שעה רביעית. אולם מלשון **הלבוש** (שם): 'יכול לקרותה בלא ברכותיה כל היום' משמע שאין חיוב, אלא שאם רוצה קורא. וכלשון הזה כתב **השולחן ערוך הרב** (שם סעי' י), אלא שהוסיף: 'וטוב שיקראנה כדי לקבל עליו עול מלכות שמים', ומכל מקום מוכח שאין בזה חיוב^י.

ביום שאין חשש שמא יישן, אפשר שלא באו לבטל את המצוה מן התורה לומר שאם לא קרא עד הזמן שוב לא יקרא.

(י) וראה עוד ב**שפת אמת** (ברכות ב) שדן בדעת רבי אליעזר הסובר שזמן קריאת שמע של לילה עד סוף האשמורה הראשונה, אם לדעתו חייב לקרות אחר שעבר הזמן. וכתב שמשמע שאין חיוב, אלא שאם ירצה לקרות מותר לו לקרות. וסיים שמוה נלמד לקריאת שמע של שחרית, שאם עברו שלש שעות ולא קרא אין חיוב לקרות, וכן משמע מלשון המשנה (ברכות ט) שאמרו 'הקורא מכאן ואילך לא הפסיד'.

הרי הוא כקורא בתורה, ומשמע שאינו מקיים בזה מצות קריאת שמע, כוונתם להוציא שלא נאמר שלאחר שעבר הזמן לא יוכל לקרות, כיון שהוא כמזולזל במצות הזמן, ומראה שאין להקפיד לקרותה בזמנה, לכן אמרו שאין זה לזולזל, כיון שנראה כקורא בתורה ולא דווקא כמקיים מצות קריאת שמע, אבל אין כוונת חז"ל לומר שאינו מקיים מצות קריאת שמע.

(יא) ואף שכתב **הרבינו יונה** (ברכות א. מדפי הרי"ף), שלחכמים שקבעו זמן קריאת שמע של לילה עד חצות אם לא קרא עד חצות שוב לא יקרא, אפשר שהיינו דווקא שם שקבעו זמן של חצות משום גדר וסייג כדי שלא יישן, והיו צריכים לחזק תקנתם על ידי שיאמרו שאחר הזמן לא יצא, אבל

(ט) וב**משמרת שלום** (סי' ט) כתב, שלפי הכסף משנה הנ"ל, שכן התורה זמנה כל היום, ניחא. שהרי אינו מבטל כלל את המצוה דאורייתא, שמדאורייתא כל היום זמנה, ובאופן זה שאנוס הוא ודאי לא עקרו חכמים המצוה דאורייתא. עיין שם שהאריך בזה.

(י) אמנם ראה **משמרת שלום** (שם) שרצה לומר, שיש במצוה זו כעין שתי מצוות, מצוה אחת היא עצם הקריאה, ומצוה שניה שיקראו אותה בזמנה, אבל אין פרט זה מעכב את עצם הקריאה, וממילא אם לא קראה בזמנה גם לפי המגן אברהם עדיין מחויב לקרותה, שהזמן הוא רק לכתחילה, ואם לא קראה בזמנה ביטל פרט זה של קריאה בזמנה, אבל לא הפסיד את גוף המצוה. ומה שאמרו שלאחר הזמן

♦ תמצית השיעור ♦

- ✦ במשנה שנשים פטורות מקריאת שמע. ובגמרא שהזמן גרמא.
- ✦ באהל מועד שחייבות בפסוק ראשון. ומחלוקת בדעתו אם דאורייתא או דרבנן.
- ✦ ברמ"א שיש להן לקרות פסוק ראשון. ובדעת המחבר נחלקו אם פסוק ראשון או פרשה ראשונה או ג' פרשיות. אך אינו חיוב.
- ✦ מדברי הגמרא יש מדייקים כאהל מועד ויש מקשים.
- ✦ מחלוקת כסף משנה ומגן אברהם אם זמן קריאת שמע דאורייתא. ובישועות יעקב
- ✦ תלה במחלוקת אם רק פסוק ראשון דאורייתא.
- ✦ ישועות יעקב מיישב בזה אהל מועד, שחשש לשאר השיטות. ויש לעיין בזה.
- ✦ גם לתיבת גמא האהל מועד סובר שזמן קריאת שמע דרבנן, אך לא תלה בהנ"ל.
- ✦ בשאגת אריה שאף אם זמנו כל היום הזמן גרמא, שחייב היום והלילה שונים.
- ✦ בפשטות תלוי במחלוקת רמב"ם ורמב"ן אם קריאת שמע מצוה אחת או שתיים.
- ✦ מעיין החכמה תלה במחלוקת אם יש תשלומין לקר"ש, והחתן סופר הוסיף שיעקר זמנה של לילה הוא גם ביום.
- ✦ מדבריהם משמע שתשלומין מעיקר הדין, ולפי זה גם במזיד. אך בבאר היטב שרק בשוגג.
- ✦ פשטות הפוסקים שתשלומין דרבנן. אך מפרי מגדים משמע דאורייתא.
- ✦ עבר הזמן ולא קרא, אם חייב לקרות, לכאורה תלוי במחלוקת כסף משנה ומגן אברהם. אך בפרי מגדים שלכולי עלמא אינו מקיים מצוה אחר הזמן.
- ✦ תהלה לדוד מדייק משולחן ערוך שיש חיוב אחר הזמן, וללבוש ושולחן ערוך הרב רשות.